

Белчо КРЪСТЕВ (Шумен)

ЕЗИКОВИЯТ УСЕТ И ИЗБОРЪТ НА ЛИЧНОТО ИМЕ

Името е част от живота. С първата глътка въздух и лъчите на слънцето, ведно с майчиното мляко добиваме и собственото си лично име. И носим Го дор до гроба, а за великите личности То далеч надживява физическата кончина.

Името е онази „диханна“ сила, съединяваща личността с род, народ и отечество. Не случайно във финала на „Криворазбраната цивилизация“ героите на Добри Войников дружно запяват:

*Славно, честно и почитено
за младите в днешно време
да са държат у своето
прадедно народно име.*

.....
*Да сме верни в секи случай
на народний си обичай:
чуждото за нас е странно,
че за други е скроено.*

Българинът открай време съзнавал необходимостта от „скрояване“ на свое хубаво име, чието сътворяване нерядко се превръщало в своеобразно изкуство, а самото именуване – в един от най-светите човешки ритуали. В дълголетната наша история са изковани имена, съставлящи днес ядрото на богатия ни личноименен фонд. Измежду основните фактори, влияли за създаване на хубави собствени имена, езиковият усет има съществена роля. Този усет, образно казано, е чародейният ваятел, който нанизва звуковете и сричките, композира морфемите и словоформи, създава неподпра-

вен аромат и вдъхва живот на думата-име, заживяла ведно с лицето, косто назовава свой собствен неповторим във Времето и Пространството живот.

Според акад. Ал.-Теодоров Балан „възпитанието на усет за българския език трябва:

а) да упътва в логично, естетично и народностно схващане строя и свойщините на речта и в тяхното умело упражнение;

б) да се противопоставя на всички ония фактори, които с речта си щетливо влияят върху нейното умело упражнение.

Тези изисквания, смятаме, са с методологическо значение и за строителството на личноименната система като неделим съществен елемент на езика, на звучната и богатата българска реч. „Без усет за българска реч – подчертава Балан, няма българска реч и език! Всичко е в усета“¹.

Без да имаме за основна задача да изследваме в исторически план проявленията на здрав езиков усет у българина при избор на лично име (ЛИ), ще припомним в началото примери от различни епохи, с цел да маркираме ценностното в традицията на българската именна система, а след това ще се опитаме да анализираме от гледна точка на езиковия усет определени явления в съвременната „кръщелна практика“ (с позитивен и с негативен характер).

Кръщелните традиции на българите са предавани от дълбока древност. Те неведнъж са били обект на изследване от етнографи, историци, социопсихолози, ономасти... Една част от личните имена са вземани от библейските сказания. Такива например са и днес живите твърде популярни имена на Св. Георги, на Св. Димитър Солунски, на Йоан Кръстител, на Исус Христос и на апостолите Павел и Петър, на Дева Мария (Св. Богородица), Св. Елена и др.

Живи, с дълголетна традиция са и имената, дарявани по конкретен повод. Например кръщаваните на подхвърляните на кръстопът деца от родители, чиито рожби „не утрайвали“. Вярата, че ако се смени кръстникът (кумата), ще оживее новороденото, способствала да бъдат изваяни звучните български имена: **Найда, Найдина, Найдена, Найден, Найдо, Найко, Найо, Живко, Дражо (-а, -ил, -ан), Мильо (-а, -ко, -ка, -ко, -чо), Надежда, Вира** и др., чиято семантика подсеща за особената обстановка, при която

са се раждали тези имена. В други случаи, при честа смъртност, на новороденото давали имена от типа на **Въко, Вълчо, Въла, Вълкана, Вълкан, Стоян (-а, -ка), Стана** и др., които впечатляват със стегнатостта, лекия, широк и просторен изговор. Вижте как умело е избрана ударената сричка. Чрез нея името добива особен гласеж: лекото удължаване на ударената сричка го прави мелодично и някак по-чуваемо, леко възприемащо се и бързо запомнящо се. Обикновено подобни имена са богати на разнообразни форми, удобни са за общуване във всички възрасти и по различни поводи (от интимно-лични, битово-фамилярни и занимливи до официално-делови и обществено-ангажиращи).

Ще отбележим и стегнатите благозвучни и красиви пожелателни имена – широко разпространени в прабългарската и славянската традиция: **Бойко, Боян, Благо, Благуна, Боряна, Дельо, Сладуна** и др. За радост с голяма част от тези имена се назовават и наши съвременници. Срвн. например **Бурян** (род. 1953 г.), **Борина** (род. 1953 г.), **Хубан** (род. 1968 г.) и др.²

В изконния базов именен фонд са съхранени имена с умело подбрани морфемии. Много от тези старинни български лични имена са били предмет на специални проучвания³. Добре ще е да се възродят такива хубави наши имена като **Мануш (-а), Белуш (-а), Благуш, Братош, Радуш, Калуша, Добруша, Драгуша, Драгош, Митуш** и др. В семантично отношение подобни имена са доста разнообразни. Освен с качества на характера, те се свързват не рядко с названия на дървета, цветя и билки; със скъпоценни камъни, минерали и вещи от бита, с космически небесни тела, звезди и планети.

Езиковият усет на българина се е изявил не само при подбора и структурирането на хубавите, надживели времето си еднокоренни лични имена, а и при сътворяване на сложните имена – композити. Голямата част например от княжеските лични имена от VI – VII век са композити със сложна основа. Не без основание за тях проф. Ковачев отбелязва: „Вероятно е съществувало известно разграничение с имената на обикновените членове на племенните групи, което е налице и в други славянски страни“⁴. Тази традиция не е заличена по-сетне в епохата на Първото и на Второто българско царство. Кръстници в тези случаи ще да са били люде

от най-висшите слоеве – високо ерудирани, с голяма езикова култура. Някои от тези имена не без гордост се носят от днешните потомци. Името **Владимир** (по-стара форма **Владемир**) – както знаем, така се наричал един от синовете на княз Борис I, в Честотен речник на Ковачев се носи от 12 402 човека⁵. След него по честота на употреба за същия период (1901 – 1970 г.) се нареждат: **Борислав** (7996), **Венцислав** (4525), **Радослав** (3642), **Светослав** (3634) и др. Макар процентно значително по-малко в сравнение с мъжките имена, налице са и няколко женски имена, носени с гордост от днешната българка: **Десислава** (1403), **Белослава**, **Богослава**, **Мирослава** и др.

По степен на разнообразие имената, създадени през Средновековието, съперничат може би на тези, сътворени от Освобождението до наши дни. Този проблем заслужава да бъде внимателно проучен в съпоставителен план, за да се види развитието на процесите; и тогава навярно ще се усети по-силно плодородието на „мрачното Средновековие“ и в областта на именуването. Ще почувстваме как не само че са оцелели старинни родни имена в годините на турското владичество, а и са се явили и утвърдили немалко нови. Например от XIV век, както сочат изследователите, са: **Батул**, **Бежан**, **Белян**, **Браил**, **Братил**, **Бялка**, **Войсил**, **Вълкаш** и др.: 1356 от проучените 2852 лични имена на данъкоплатци българи (вж. Честотен речник на Н. Ковачев) са домашни славянски, измежду които процентът на сложните лични имена (композиции) е доста висок: **Борислав**, **Божидар**, **Братомир** и др.⁶

Лукавият гръцки фанариотизъм, както и игото на турците преди това, не успели да заличат имената на българите; не могли да сломят духа български. Това е велик урок по патриотизъм, който сме длъжни да следваме ние и идващите след нас поколения.

Важна е ролята в това отношение на родната антропонимия, която целенасочено, системно и задълбочено следва да проучва динамичните процеси, извършвани в българската именна система. На основата на комплексни научни изследвания е възможно формулиране и коригиране на нормативни принципи, приемане или отхвърляне на словообразователни модели, конкретни имена, типове и пр. Именно в тези случаи, когато е реч за толкова деликатен феномен, какъвто е личното човешко име, не бива да се стига

нито до вулгарен националшовинизъм и краен пуризъм, или пък да ни обсебват конюнктурни политически цели и авторитарни страсти. Не бива да натрапваме вкуса си на другите, защото човешкото име наред с всичко останало е и част от интимния вътрешен мир на индивида. В този смисъл антропонимичните речници, именниците и др. подобни източници могат да бъдат препоръчителни справочници, но не и рецептурници, от които всеки задължително трябва да избира име на своята рожба. Ако естетическото и езиковото възпитание на обществото е на висота, никой гражданин на отечеството не ще избере „кичовско“ име на своето дете. Частичните ни наблюдения на учащи се (ученици и студенти) в Шумен, родени от 1952-1968 г. показват, че в голямата си част българинът с усет именува децата си. Без да посочваме статистически данни, ще отбележим, че е налице известна пъстрота и разнообразие на личните мъжки и женски имена. Има, макар не толкова често, стремеж за възобновяване на позабравени хубави наши ЛИ: **Ралица, Параскева, Хубан, Бурян** и др. По български словообразователен модел се изковават красиви благозвучни имена (почесто женски) от типа на **Борина, Жейна, Свилена** и др. Стремежът да се модернизира именната ни система е изявен в създадените с усет ред нови свежи имена: **Росил(-а), Хрисиян(-а), Яница, Жарина** и др. Наред с тези езикови брилянти за съжаление срещаме и ЛИ „недоносчета“, които издават лош езиков усет и вкус. Макар и все по-редки, тези имена грозят личноименната ни система, а в определени ситуации те са лош атестат за културата и авторитета на българина. Непрекъснато активизиращата се в последните десетилетия тенденция за заемане на чужди имена (на герои от романи и филми, популярни шоу-звезди, спортисти и пр.) не е много добър белег на националната ни репутация. Почти изчезнаха например народни имена от типа на **Жеко (-чко, -а), Жечо, Ангелина, Ангуш** и др., но затова пък с английско-италианското име на **Анжела Дейвис** покръстихме не малко българи (мъже и жени). (В Честотен речник на Ковачев са регистрирани 634 женски имена **Анжела, 171 Анжелина, 80 Анжело, 62 Анжел, 68 Анжелика** и др. Подобни примери могат да се дадат с ред още ЛИ (**Моника, Матилда, Клара, Вероника, Жорж, Фьодор, Флориян, Уляна** и др.). Те, макар нерядко благозвучни, но все пак от чужда езикова

система, застрашително изместват изконни български имена. (Сякаш най-главното по пътя към Европа е да си турим първо чуждото име!). Увлечението към западни имена по-силно се усеща при женските имена – вж. например: **Йоланта, Йонита, Илона, Мануела, Офелия, Венеция, Хелия, Фения, Феврония, Корнелия** и др. Особено дразнещо звучат тези ЛИ в съчетание с бащиното и фамилното име: **Йоланта Иванова Русева** (род. 1964 г. във Варна), **Венеция Крумова Кръстева** (род. през 1954 г. в гр. Н. пазар), **Фения Стефанова Батанова** от гр. Каспичан, Шуменско и др. Още по-фрапираща е безвкусицата, когато чуждите женски именна маниерно се изговарят и записват с мъжки форми, като с тях се кръщават отрочета от женски пол. Чуйте например: **Жасмин Прилутска** (род. 1964 г. в гр. Шумен), **Маргит Йовчева** (род. 1955 г. в гр. Русе), **Сузан Емилова, Жоржет Чакърова, Ирең Кривошиева** и др. Подобна мода и екстравагантност са белег не само на лош езиков и естетически вкус, но и е, мислим, твърде показателна за закрънелите родолюбиви чувства на кръщавашите.

Сляпото подражание и следване на чужди словообразователни типове и модели прави ред ЛИ изкуствени, невписващи се или трудно вписващи се в българската личноименна система. Те някак си излизат въвн от националните, вътрешно характерни и специфични норми на езиковото ни развитие. Българската личноименна система има здрави народностни традиции и тя трудно ще приеме имена от типа на **Оливер, Ричард, Габриел, Рафаел, Дорета, Аксиния...**, както и съчетания от типа на **Георг Димитров, Жорж Петров** и др. подобни на тях. Неродно звучат и имена, при които по чужд модел са записани двойни съгласни (най-често с -НН-): **Анна, Галинна, Илианна, Юлианна, Инна** и др. Несвойствени за българската езикова ситуация, макар и официално допустими, са двойните имена по чужд образец: **Людмил-Бориней, Дона-Мария, Петър-Емил, Анна-Мария...**

Ние не сме за крайния пуризмъ. Здравият езиков усет обаче, според нас, следва да бъде най-главно мерило при умерено заемане на чужди имена, приемливи и адаптивни към българската именна система. Не бива да забравяме, че както при класовете думи (частите на речта), така и при ЛИ, които всъщност са част от тези лексикални единици, няма лоши и хубави, красиви и грозни, а има

неуместна, неподходяща словоупотреба. Името най-добре си пасва в своята родна среда. **Пижо и Пендо** – Елинпелиновите колоритни герои, биха загинали, ако ги отделим от Шоплука. Същата участ ще сполети и Алековия Бай Ганьо, ако го откъснем от собствената му нашенска среда и зачертаем националното в характеристиката му. По същия начин героите на Бранислав Нушич живеят в своята сръбска среда, героят на Алфонс Доде **Тартарен Тарасконски** във френската си среда и т. н., и т. н. Затова и народът ни е записал българските именни дни и с усърдие ги е празнувал, за да съхрани типично нашите български имена. (Вижте има ли празник, посветен на име, заето отвън!). Между впрочем ще си позволим да припомним размишленията по този повод на възрожденца **Илия Р. Блъсков**: „А по-многого от тезоименити дни съвпадат с празниците на Коледа! Като казвам тезоименити дни, не трябва да се разбира същото име на светия ден, като например на Стефановден само Стефан има визита, а и всички тия, на които имената им са приблизително подходящи на името Стефан, па и в краен случай, стига името да започва с буквата С; така например в първия ден на Рождество Христово се търсят Христовци, Раевци, Радевци, Райновци, Русковци, Рачковци, Ранковци, Рахневци, Радковци. На третия ден, св. архидякон Стефан – Стефановци, Станчовци, Стаматевци, Стоевци, Дяковци, Дочковци, Драгоевци, Друмевци. На първи януари, св. Василий – Васильовци, Вълчовци, Обретеновци, Обрешковци. На 6-и януари, Богоявление – Богоевци, Боевци, Божковци, Божиловци, Божиновци, Боневци и пр.“⁷ Видяме колко много имена са изредени – и всичките народни, нашенски. Те именно събират роднини и близки около трапезата. „Сбирнята на род, роднини, както забелязва Блъсков, поддържаше тяхната роднинска свръзка, както и техните милости и състрадания едни към други“⁸. За голямо наше нещастие тоталитарната система не пощади и този свиден наш духовен оазис и ние, „опанелените“ съвременници, отдавна забравихме „отде се отварят вратите на нашите ближни“.

Не можем да не признаем, че раждането понякога на отделни „екзотизми“ в полето на родната именна система е впечатляващо и трайно запомнящо се. Известно положително въздействие има и калкирането на чужди имена! Тези явления малко или пове-

че са изследвани и тук само ги отбелязваме. Ще ни се отново да се върнем на композитите, за които споменахме в началото, че има тенденция броят им в днешно време да се увеличава. Модата и някои екстралингвистични фактори (като например ниската раждаемост през последните десетилетия и желанието чрез единствената рожба да се подновят имената на бабите и дядовците) станаха причина да се съчинят съвсем изкуствено ред прекалено дълги, тромави, неблагозвучни, а в отделни случаи и безсмислени кичовски имена – белег на ниска езикова култура. Класически вече в това отношение стават примери от рода на: **Юрдечка, Златиборка, Милоздравка, Самолетка, Войномир, Златосребрен** и др. Кръщаването с набързо скалпени умалително-гальовни имена, при които е неясен граматичният род, също е неоспорим факт, в който рефлектира лош езиков усет. Групата на подобни ЛИ е обемна; съществува неблагоприятна тенденция да се разширява. Глезенето на съвременното дете, презадоволеността и битовият комфорт, екстравагантността на младите родители и др. фактори усилват това влияние и това не може да не тревожи. Много са у нас имена от рода на **Зизи, Мизи, Цеци, Цоци, Бибо, Бебо, Шаво, Лиго, Дудо, Зуйо, Пуйо, Целуйко, Тутко, Бузьо, Нери, Кети, Мери, Нощьо, Мощьо** и др. По този път, както знаем, са образувани т. нар. курioзитети от типа на **Ценцерушка** (род. 1953 г. в с. Тошевци, Видинско), **Пефтинчо, Зехтинчо, Верожанка** и др. Според Живко Бояджиев те имат напълно изкуствен характер и „представяват в структурно отношение механично съчетание на случайни съставки, страдат от тромавост и неблагозвучие“⁹.

До амфиболии могат да доведат някои произволно съчетани сложни имена. Двусмислиците в тези случаи се раждат на изговорно-интонационна основа – срвн. напр. **Лилилияна, Дидилилиян, Губислав** и др., или пък – **Васил Чобанов и Василчо Банев**. При други случаи тези двусмислици са в семантичен и словообразователен план – срвн. напр. **ЛИ Бойкин** и сина на Бойка; **Радкин, Ганкин** и др.

Във връзка с езиковия усет и семантиката на някои имена ще отбележим с тревога, че все още не е пресъхнал геранливият нечист извор за „производство“ на неприлични ЛИ, събуждащи у съвременниците нежелани за именосителя асоциации. По този въл-

рос е писано доста. Да припомним няколко набиващи се на очи примери, фиксирани в РЛФИ на Ст. Илчев: **Американ, Писан, Банан, Домакин, Дамаскин, Псалти, Лимон, Милион, Патрон, Грамофон, Сироп, Благодат, Плюнелия, Идилия, Гайка, Електрон** и др. (Остава да добавим **Компютър, Плурализъм, Просперитет, Консенсус...** – чуждици, изобилстващи във врящия днес обществено-политически живот).

Накрая ще изтъкна още един съществен момент, имащ отношение към разглежданата от нас тема. При избор на ЛИ от голямо значение е достъпността и лекотата на възприемането и запомнянето на това име и неговите форми. За процеса на общуване това съвсем не е маловажно. На съвременния човек все по-често му се налагат познанства и общуване със стотици люде. Как ще запомним по-бързо и леко имената им, как ще се обръщаме към тях – това са не само професионални проблеми на учителя, журналиста и пр. Това са въпроси на деловитостта, етикета, речевата вежливост; тези проблеми са същностни за социално-психологическия микроклимат и в крайна сметка влияят върху настроението на отделната личност и на обществото като цяло.

По принцип лесно се запомнят обикновено имената, които с лекота произнасяме: **Даня, Рачо, Слава, Гана, Вълкана, Марин, Благовест, Светозар, Свежен, Павел, Петър** и др. Много от тях са народни, служили на българина от векове.

В изследванията си известният антропонимист Стефан Илчев не случайно говори за „география на имената“. Той изтъква типичните за определени региони привични форми. Популярността на даденото име сред жителите на отделните райони на страната също е залог за бързото и лекото му усвояване и употреба. Имената на **-ош** и **-уш** например, които според изследванията на проф. Ковачев са типични за югозападните краища, без съмнение там ще имат по-естествен прием и ще се използват без затруднение и с лекота. Привнесени в други краища на страната в началото тези имена ще доведат до известни затруднения, докато навлязат по-активно в битоупотребата.

По-бързо и по-лесно запомняме и имената на известни личности: **Аспарух, Алеко, Борис, Симеон, Крум, Владислав, Калоян, Ахинора, Екатерина, Елисавета** и др. Бързо се запомнят по-рядко

срещаните (екзотични ЛИ) от типа на: Албена, Благуна, Благолаж, Женда, Жарина, Корчан и др.

В заключение, без да извеждаме отделно изводите и обобщенията – тях очертахме в хода на нашето изложение, ще подчертаем: здравият езиков усет към родната българска реч е най-същественният фактор при сътворяването и избора на личното име. Истински ваятел на хубави български имена е народният творчески гений. Хубавото име е изкуство. То не бива да се „измисля“, а да се роди спонтанно – „от утробата на чувствата, в едно троическо единство на мисъл, образ и мелодия...“ (цит. по Н. Хайтов).

За да бъде постигнато обаче това, са нужни не просто езикова политика, а възпитание и висока езикова култура.

БЕЛЕЖКИ

¹ Б а л а н, Ал. Т. Усет и възпитание на усета за български език. – В: Ал. Т. Балан. Избрани произведения. С., 1987, с. 330.

² Имената, при които сочим годината на раждане и родното място, са взети от дневниците на шуменски училища, или от картотеките на ФФ във ВПИ.

³ К о в а ч е в, Н. За личните имена със суфикс -ош, -уш. Сб. Славистични проучвания, 7 славянски конгрес, С., 1973.

⁴ К о в а ч е в, Н. Българска ономастика. В. Търново, 1982, с. 158.

⁵ Пак там, с. 160 и сл.

⁶ Пак там.

⁷ Б л ъ с к о в, И л. Р. Мемоари... С., 1976, с. 81.

⁸ Пак там.

⁹ Б о я д ж и е в, Ж. Към въпроса за хибридните лични имена. В-БЕ, 1975/3, с. 146.